

Iwona M. Dacka-Górzyńska

O nieznanym dzieciach magnaterii polskiej w świetle parafialnych metryk zmarłych kościoła św. Krzyża w Warszawie z lat 1670-1801 : wybrane przykłady

Przegląd Historyczny 102/3, 459-482

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

O nieznanach dzieciach magnaterii polskiej w świetle parafialnych metryk zmarłych kościół św. Krzyża w Warszawie z lat 1670–1801. Wybrane przykłady

Rejestracja chrztów, ślubów i zgonów wprowadzona przez władze kościelne po synodzie trydenckim, powszechnie nazywana metrykami parafialnymi, od dawna budziła ciekawość poznawczą badaczy różnych specjalizacji. Ze źródeł tych chętnie korzystają genealodzy, demografowie, językoznawcy, historycy Kościoła. Ostatnio obserwujemy wzmożone zainteresowanie wartością źródłową metryk, ich edytorstwem, indeksacją i digitalizacją¹.

W niniejszej pracy wykorzystano źródła metrykalne kościoła św. Krzyża w Warszawie — jednej z największych parafii warszawskich pod względem liczby mieszkańców i zajmowanego obszaru². Kościół świętokrzyski był także miejscem ważnych wydarzeń społeczno-politycznych, ten charakter świątynia zachowała do dnia dzisiejszego³. W kościele górnym przetrwały liczne zabytki kultury

¹ O wartości źródeł metrykalnych, gdzie też stan badań cf. R. K o t e c k i, *Rejestracja metrykalna wiernych w świetle potrydenckiego ustawodawstwa kościoła katolickiego (ze szczególnym uwzględnieniem prawodawstwa diecezji chełmińskiej, gnieźnieńskiej, plockiej i wrocławskiej)*, „Nasza Przeszość”, nr 112, 2009, s. 35–75; G. L i c z b i ń s k a, *Księgi parafialne jako źródło informacji o populacjach historycznych*, PH, t. CII, 2011, z. 2, s. 267–282. Cf. też m.in. wydania ksiąg metrykalnych z Wojnicza, opracowane w latach 2006–2008 przez zespół współpracowników Józefa Szymańskiego; C. K u k l o, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, Warszawa 2009. Wiele archiwów polskich i zagranicznych publikuje na swoich stronach internetowych indeksy lub zdjęcia cyfrowe metryk parafialnych.

² W 1771 r. w skład parafii wchodziło ok. 35 ulic oraz część Krakowskiego Przedmieścia od Pałacu Saskiego do Nowego Światu. Kompletność rejestrów metrykalnych wysoko ocenił C. Kukło, choć oczywiście, zwłaszcza w metrykach urodzonych, dane te nie są pełne, szczególnie liczne braki dotyczą wpisów z lat 1710–1719, C. K u k l o, *Ocena wartości źródłowej rejestrów metrykalnych parafii św. Krzyża w Warszawie w XVIII wieku*, „Przeszość Demograficzna Polski”, t. XVIII, 1991, s. 205–227.

³ *Księga Pamiątkowa. Kościół Świętego Krzyża w Warszawie w trzechsetną rocznicę konsekracji*

materialnej, w tym niezwykle interesujące, liczne dziewiętnastowieczne tablice pamiątkowe, dzięki którym można odtworzyć „panteon polskiej inteligencji”⁴. Osobną grupę stanowią współczesne inskrypcje poświęcone uczestnikom walk II wojny światowej i ofiarom komunizmu, uwagę zwracają także pomniki nagrobne pierwszego polskiego przełożonego zgromadzenia, wizytatora i jednocześnie proboszcza parafii świętokrzyskiej, a później biskupa poznańskiego Michała Bartłomieja Tarły (zm. 20 września 1715) oraz prymasa Michała Radziejowskiego (zm. 13 października 1705). Kościół dolny kryje nisze grobowe fundatorów, arystokracji, ziemiaństwa. Najstarsze pochówki najbardziej znanych rodzin dawnej Rzeczypospolitej miały miejsce już w końcu XVII w. W kościele pochowani zostali „parafianie”, mieszkańcy licznych pałaców, przede wszystkim kolejni właściciele Pałacu Czapskich⁵, Pałacu Błękitnego (Czartoryscy, Zamoyscy), Pałacu Gozdzych (dzisiaj nieistniejący, przy ul. Dynasy), Grzybowa (Gutakowscy, Zabiełłowie, Grabowscy) i innych.

Jest to także miejsce ostatniego spoczynku gospodarzy kościoła — Zgromadzenia Księża Misjonarzy Świętego Wincentego à Paulo, osadzonego w kościele dzięki staraniom królowej Ludwika Marii Gonzagi w 1653 r.⁶ Tu także chowano, sprowadzone razem z misjonarzami, siostry miłosierdzia (szarytki), których zadaniem stała się pomoc księżom misjonarzom w służbie bliźniemu, przede wszystkim praca w szpitalach i przytułkach⁷.

1696–1996, red. T. Chachulski, Warszawa 1996; *Serce miasta. Kościół Świętego Krzyża w Warszawie*, red. K. Sztarbałło i M. Wardzyński, Warszawa 2010.

⁴ A. Biernat, *Dziewiętnastowieczne napisy epigraficzne na ziemiach Królestwa Polskiego*, Wrocław 1987, s. 140–141.

⁵ J. Mieliszko, *Pałac Czapskich*, Warszawa 1971.

⁶ Zgromadzenie Księża Misjonarzy zostało założone w 1625 r. we Francji przez św. Wincentego à Paulo (zm. 1660) (Congregatio Missionis — CM). Ludwika Maria Gonzaga sprowadziła misjonarzy do Polski w 1651 r. Zadaniem zgromadzenia była katechizacja wiernych, kształcenie duchowieństwa i opieka nad chorymi. W 1772 r. polska prowincja zakonu liczyła 30 domów i 252 misjonarzy, vide ks. S. Rospond CM, *Rola kościoła św. Krzyża w Warszawie w dziejach Polskiej Prowincji Zgromadzenia Księża Misjonarzy w XVII i XVIII-wiecznej Polsce*, [w:] *Księga Pamiątkowa*, s. 27, 31–32; *Misjonarze św. Wincentego à Paulo w Polsce (1651–2001)*, cz. I: *Dzieje*, red. S. Rospond CM, Kraków 2001, s. 53–57. Dziejom zgromadzenia został poświęcony tom XI (1960) „Naszej Przeszłości”.

⁷ Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego à Paulo Służebnic Ubogich (szarytek) założono we Francji w 1633 r. Pierwsze siostry sprowadziła do Polski Ludwika Maria Gonzaga w 1652 r. Pracowały w założonych przez księża misjonarzy szpitalach: Świętokrzyskim, św. Rocha i Dzieciątka Jezus. W 1659 r. otrzymały własną siedzibę, przy ul. Tamka, gdzie do dzisiaj mieści się dom centralny Warszawskiej Prowincji Sióstr Miłosierdzia, dla którego przyjęła się nazwa Dom Centralny św. Kazimierza. Poza zarządem w miejscu tym znajdował się nowicjat i „dom spokojnej starości” dla sióstr, zakład dla sierot (do 1944 r.), szkoła dla dziewcząt (1693–1824) i szkoła powszechna dla sierot (1918–1949), vide S. H. A. Jureczak (SM), *Siostry Miłosierdzia św. Wincentego à Paulo w parafii św. Krzyża w Warszawie*, [w:] *Księga pamiątkowa*, s. 233, 238–243; A. Schletz, *Zarys historyczny Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia w Polsce*, „Nasza Przeszłość”, t. XII, 1960, s. 59–168.

Treści epitafiów i tablic nagrobnych, zestawione z informacjami zawartymi w metrykach parafialnych, są nieocenionym źródłem do badań genealogiczno-socjologicznych, ukazujących wzajemne powiązania i krąg towarzysko-rodzinny Warszawy XVIII i XIX w.⁸

Świętokrzyskie metryki parafialne były już przedmiotem analiz Cezarego Kukli, ale prawie wyłącznie w kontekście badań demograficznych. Autorowi udało się odtworzyć ok. 2 tys. rodzin warszawskich, określić m.in. wiek i stan cywilny nowożeńców, długość trwania związku małżeńskiego, płodność rodziny itp.⁹ Lektura źródeł metrykalnych przynosi o wiele więcej informacji, nie wykorzystanych w dotychczasowych badaniach naukowych. Na potrzeby innej pracy — edycji inskrypcji znajdujących się w kościele św. Krzyża¹⁰ — zainteresowałam się zawartością ksiąg zmarłych¹¹. Okazało się, że w gronie warszawiaków zmarłych w XVII–XVIII w. znajduje się liczna grupa osób, których status majątkowy, pozycja społeczna oraz udział w sprawowaniu władzy pozwalają zaliczyć do elity społecznej Rzeczypospolitej. Akta te przynoszą informacje o personaliach i stanie rodzinnym zmarłych osób, ich narodowości, wieku, czasami o przyczynach śmierci oraz o miejscu ostatniego spoczynku. Ponadto *Libri mortuorum* mogą posłużyć do rekonstrukcji liczby służby i kręgu dworsko-klientalnego warszawskich pałaców usytuowanych na terenie parafii. Źródła te informują o liczbie osób zmarłych w szpitalach parafialnych, o śmierci duchownych, czyli ojcach misjonarzach, klerykach z miejscowego seminarium oraz o szarytkach. Wpisy z lat 1794–1795 zawierają liczne nazwiska kościuszkowskich „pikinierów” i „kosynierów”. W przypadku cudzoziemców, spotykamy tak przedstawicieli elity społecznej, „zawodów artystycznych”, jak zwykłych rzemieślników. Oczywiście pozostałe serie świętokrzyskich ksiąg parafialnych, które w niniejszej pracy wykorzystano sporadycznie, czyli *Libri baptisatorum* oraz *Libri copulatorum* ukazują szeroki obraz społecznego funkcjonowania rodziny.

⁸ I. M. Dacka-Górzyńska, *Pamięć zaklęta w kamieniach — epitafia w kościele św. Krzyża w Warszawie*, [w:] *Serce miasta*, s. 236–247.

⁹ C. Kukli, *Rodzina w osiemnastowiecznej Warszawie*, Białystok 1991.

¹⁰ I. M. Dacka-Górzyńska, S. Górzyński, *Inskrypcje i herby w kościele św. Krzyża w Warszawie*, (w druku).

¹¹ W pracy wykorzystano znajdujące się Archiwum Parafii św. Krzyża w Warszawie księgi zmarłych z lat 1670–1801: Liber Defunctorum Ecclesiae Parochialis [sic!] Sanctae Crucis Varsaviensis ab Anno Domini 1670 inclusive (księga zmarłych z lat 1670–1708, cyt. dalej: LD 1670–1708); Liber Defunctorum Ecclesiae Parochialis Sanctae Crucis Varsaviensis in suburbio Cracoviensi sitae ab Anno D[omi]ni 1709 die 15 [decem]bris (księga zmarłych z lat 1709–1774, cyt. dalej LD 1709–1774); Liber Defunctorum Ecclesiae Parochialis Sanctae Crucis Varsaviensis ab Anno D[omi]ni 1709 (księga zmarłych z lat 1709–1733, brudnopis, cyt. dalej: LD 1709–1733); Liber Mortuorum Ecclesiae Parochialis Sanctae Crucis Varsaviensis Congregationis Missionis ab Anno Domini 1775 (księga zmarłych z lat 1775–1801, cyt. dalej LM 1775–1801). Ponieważ z metryk ochrzczonych korzystałam wybiórczo określam je jako LB i podaję daty graniczne.



1. Epitafium Teresy Czartoryskiej (1765–1780) i Zofii z Matuszewiczów Kickiej (zm. 1822) w katakumbach Kościoła św. Krzyża w Warszawie*



2. Epitafium Stanisława Franciszka Kazimierza Czartoryskiego (1740–1747) w katakumbach Kościoła św. Krzyża w Warszawie

* Wszystkie fotografie do artykułu wykonał Sławomir Górzyński.

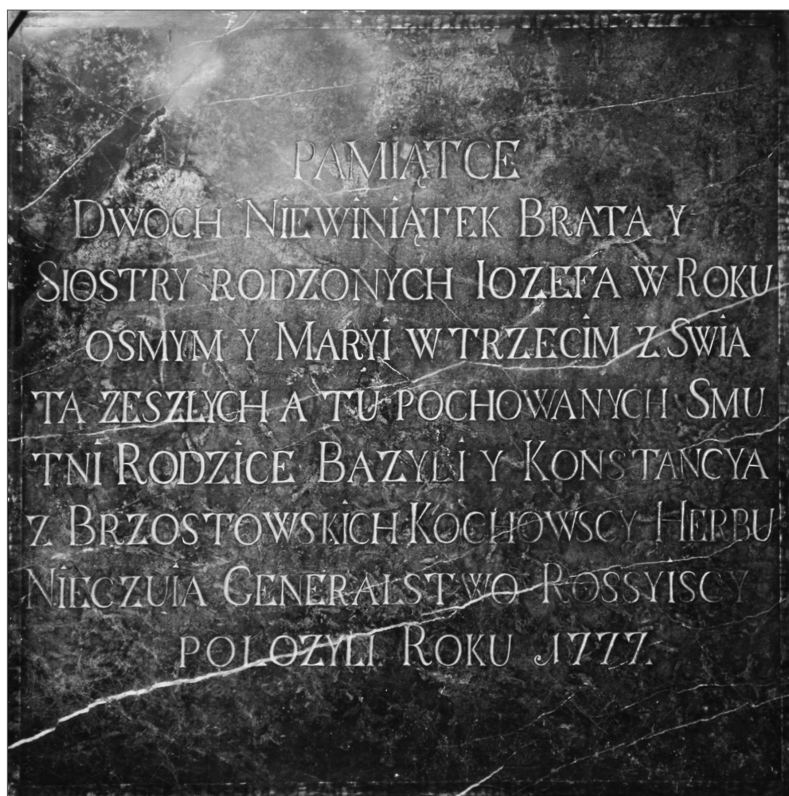
Mnie szczególnie zainteresował los małych dzieci, pochodzących z rodzin elity społecznej Rzeczypospolitej XVII–XVIII w., których śmierć, poza wzmiankami na kartach świętokrzyskich metryk parafialnych, pozostawiła znikome ślady w źródłach. Także miejsce pochowania małych arystokratów raczej nie było znane, choć rzecz dotyczy znaczących rodzin m.in.: Bielińskich, Czapskich, Czartoryskich, Lanckorońskich, Lubomirskich, Małachowskich, Mniszchów i Poniatowskich.

Zdaję sobie sprawę, że niniejszy tekst, nie jest kompletny nie tylko dlatego, że wrywkowo korzystano z zachowanych metryk chrztów, by potwierdzić personalia zmarłych dzieci¹². Dla pełnej rekonstrukcji rodzin należałoby także uwzględnić metryki parafialne, znajdujące się w posiadłościach rodzin, których stan jest przedmiotem niniejszej analizy. Trzeba przy tym pamiętać, że większość z tych rodzin miała kilka siedzib głównych. Pochodzące z nich księgi parafialne mogły się nie zachować lub przetrwać jedynie częściowo. Ponadto zazwyczaj pierwsze dziecko przychodziło na świat w majątku rodziców młodej mężatki. Rodziny o wysokim statusie społecznym często zmieniały miejsce pobytu, choćby z uwagi na okoliczności polityczne. Nie sposób zatem dotrzeć do tych wszystkich rozproszonych, bądź szcątkowo zachowanych źródeł. Jednak, jak się okazuje, nawet ograniczona ich eksploracja przynosi wiele nowych informacji genealogicznych.

Lektura świętokrzyskich metryk zmarłych pozwala dość łatwo zidentyfikować zmarłe dzieci pochodzące z elit społecznych. Wpisy o takich dzieciach i ich rodzicach zawierają zazwyczaj właściwe dla ich stanu łacińskie określenia: *Magnificus Dominus*, *Magnificus Genorosus*, *Illustrissimus Dominus*, *Illustrissimus ac Magnificus*, *Illustrisima Excellentia Comitissa*; w przypadku rodzin książęcych konsekwentnie posługiwano się tytułem *Princeps*. Wpisy te często wymieniały imię zmarłego dziecka, imiona i nazwiska rodziców oraz sprawowane przez nich aktualne urzędy. Informowano także o wieku dziecka, przyjęciu przezeń sakramentu chrztu, miejscu pochowania, rzadziej o przyczynie śmierci (dopiero od roku 1798). Nie zawsze przy tym uwzględniono wszystkie składniki formularza.

Oczywiście wpisy metrykalne nie pozwalają określić relacji emocjonalnych pomiędzy rodzicami a dziećmi. Dotychczas w literaturze powszechny był pogląd, zgodnie z którym narodziny i śmierć dziecka mało obchodziły rodzinę, a wszystkie akty rozpaczki należy rozpatrywać w kategoriach konwencji. Ostatnio odchodzi się od stanowiska negującego istnienie w epoce staropolskiej bliższych więzi rodzice–dziecko. Nie da się jednoznacznie określić, jak było naprawdę. Każdy akt śmierci dziecka inaczej dotykał najbliższych, zależało to przede wszystkim od wrażliwości, dojrzałości rodziców, sytuacji rodziny i jej poczucia stabilizacji w danym momencie dziejowym itd. Także w osiemnastowiecznej literaturze pięknej

¹² Księgi chrztów z kościoła św. Krzyża (1627–1802) zestawia w swoich pracach C. Kukło. Metrykami chrztów zainteresował się również K. P. P r o k o p, *Varia genealogiczne XVII–XVIII wieku ze staropolskich metryk kościelnych z Warszawy i Wolczyna*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, t. LIV, 2004, s. 153–175.



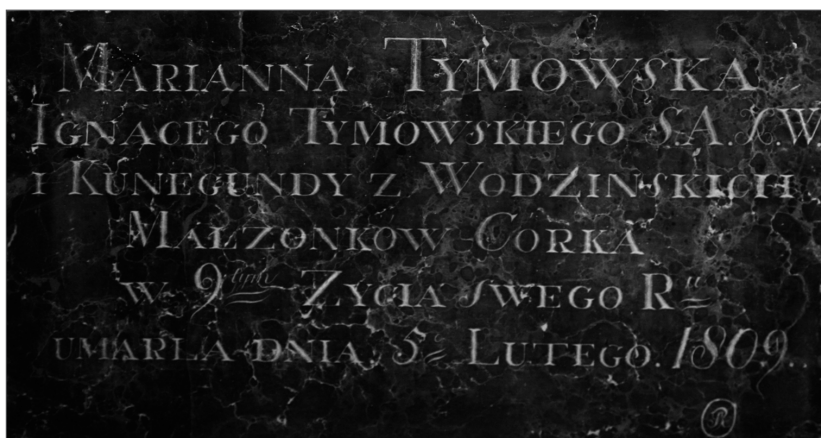
3. Epitafium Józefa i Marii Kochowskich w kościele św. Krzyża w Warszawie



4. Epitafium Marii Kazimiery Lubomirskiej (1851–1852) w tzw. „krypcie szarytek” w kościele św. Krzyża w Warszawie



5. Epitafium Elżbiety (Izabeli) Lubomirskiej (1858–1859) w tzw. „krypcie szarytek” w kościele św. Krzyża w Warszawie



6. Epitafium Marianny Tymowskiej (1800?–1809) zachowane wśród ułamków płyt w kościele św. Krzyża w Warszawie

propagowano różne modele rodziny i wychowania. Prace poruszające temat roli dziecka w kulturze staropolskiej ukazują szeroki wachlarz relacji rodzice–dziecko, od postaw skrajnych — okrucieństwa i braku zainteresowania — po ogromną pobłażliwość i troskę o wychowanie¹³.

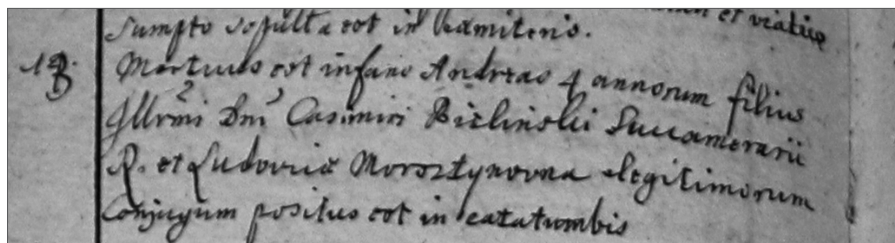
Jak udało się ustalić, na podstawie źródeł metrykalnych i epigraficznych, warszawski kościół świętokrzyski był miejscem pochówków głównie dorosłych przedstawicieli elit, spokrewnionych ze sobą rodzin Czapskich, Czartoryskich, Gozdzkich, Lubomirskich, Małachowskich, Mniszców, Poniatowskich, Tarłów, Zamoyskich i innych. Chociaż dysponujemy bogatą literaturą na temat działalności politycznej, ekonomicznej i kulturalnej najważniejszych rodzin dawnej

¹³ K. Bartnicka, *Dziecko w świetle pamiętników i powieści polskiego oświecenia*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, t. XXXV, 1992, s. 37–86; J. Tazbir, *Stosunek do dziecka w okresie staropolskim*, [w:] *Rodzina jej funkcje przystosowawcze i ochronne*, Warszawa 1995, s. 153–166; D. Żołądź–Strzelczyk, *Dziecko w dawnej Polsce*, wyd. 1, Poznań 2001, wyd. 2, Poznań 2006; K. Wróbel–Lipowa, *Relacje dzieci–rodzice w polskiej rodzinie ziemiańskiej w XVIII wieku*, [w:] *Dziecko w rodzinie i społeczeństwie. Dzieje nowożytne*, red. K. Jakubiak, W. Jamrozek, Bydgoszcz 2002, s. 101–110; H. Żerek–Kleszcz, *Śmierć dziecka w kulturze staropolskiej*, [w:] *Od narodzin do wieku dojrzałego. Dzieci i młodzież w Polsce*, cz. 1: *Od średniowiecza do wieku XVIII*, red. M. Dąbrowska, A. Klonder, Warszawa 2002, s. 285–300; A. Łysiak–Łątkowska, *O dzieciństwie w Polsce w XVIII wieku. Zarys problematyki*, [w:] *Między Barokiem a Oświeceniem. Edukacja, wykształcenie, wiedza*, pod red. A. Achremczyka, Olsztyn 2005, s. 191–209; A. Skrzypietz, *Dziecko w rodzinie czasów nowożytnych. Studium przypadku Sobieskich*, [w:] *Mundus hominis — cywilizacja, kultura, natura. Wokół interdyscyplinarności badań historycznych*, red. S. Rosik, P. Wiszewski, Wrocław 2006, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, Historia, t. 175, s. 357–373; A. Bołdyrew, *Matka i dziecko w rodzinie polskiej. Ewolucja modelu życia rodzinnego w latach 1795–1918*, Warszawa 2008; P. Kaczyński, *Rodzina w literaturze stanisławowskiej. Motywy — konwencje — poglądy*, Wrocław 2009.

Rzeczypospolitej, wciąż brakuje szczegółowych opracowań genealogicznych. Zmarłe dzieci chowano razem z najbliższymi krewnymi, bądź w ich pobliżu. W przypadku zmarłych potomków to właśnie zapisy metrykalne mają przewagę nad zachowanymi epitafiami świętokrzyskimi. To dzięki metrykom znamy miejsca, w których pochowano dzieci, gdyż inskrypcji im poświęconych zachowało się niewiele: dwie osiemnastowieczne dzieci z rodziny Czartoryskich (fot. 1, 2), kolejna z 1777 roku Józefa Joachima (lat 8) i Marii (lat 3) Kochowskich (fot. 3)¹⁴, dwie dziewiętnastowieczne, informujące o śmierci dziewczynek z rodziny Lubomirskich (fot. 4, 5) i ostatnia z 1809 r. Marianny Tymowskiej (lat 8) (fot. 6)¹⁵.

BIELIŃSCY

Pierwszą dygnitarską rodziną, która zwróciła moją uwagę z powodu utraty trojga małych dzieci byli Kazimierz Ludwik Bieliński (zm. 1713) podkomorzy i marszałek koronny¹⁶ i Ludwika Maria (zm. 1730) z Morsztynów (siostra Izabeli z Morsztynów Czartoryskiej)¹⁷. Wszystkie dzieci zostały pochowane w kościele dolnym: 13 kwietnia 1691 w katakumbach złożono czteroletniego Andrzeja¹⁸ (fot. 7), 28 lutego 1696 w piwnicy między wieżą i kaplicą św. Rocha pochowano drugiego syna o nieznanym imieniu¹⁹, a 20 września 1700 pod wie-



7. Metryka śmierci Andrzeja Bielińskiego z 13 kwietnia 1691
(LD 1670–1708, k. 82v)

¹⁴ Dzieci Bazylego Kochowskiego h. Nieczuja pułkownika wojsk rosyjskich i Konstancji z Brzostowskich, syn Józef Joachim zm. 29 sierpnia 1777, jego siostra Marianna zm. 12 sierpnia 1777: LM 1775–1801, k. 17v, 18. Płyta znajduje się w kościele dolnym.

¹⁵ Córka Ignacego Tymowskiego (1759–1820) h. Sas, posła na Sejm Wielki z sieradzkiego i Kunegundy z Wodzińskich (1773–1840). Płyta choć w dobrym stanie nie była eksponowana dotychczas w kościele, zachowana wśród ułomków w lapidarium przykościelnym.

¹⁶ K. Piwarski, *Bieliński Kazimierz Ludwik*, PSB, t. II, s. 53–55.

¹⁷ Ludwika Maria była córka Jana Andrzeja Morsztyna (1621–1693) podskarbiego wielkiego koronnego i Katarzyny Gordon (zm. 1691), cf. A. Przyboś przy współudziale L. Kukulskiego, *Morsztyn (Morstin) Jan Andrzej*, PSB, t. XXI, s. 814.

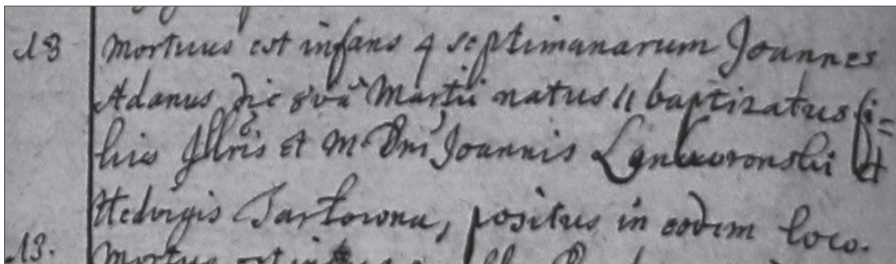
¹⁸ LD 1670–1708, k. 82v.

¹⁹ Ibidem, k. 102.

żą cum fratribus złożono dwuletnią córkę Annę²⁰. Bielińscy mieli jeszcze sześcioro dzieci — Franciszka (1683?–1766) marszałka wielkiego koronnego²¹, Michała (zm. 1746) cześnika koronnego, Mariannę wydaną za męża za Ernesta Denhoffa, Katarzynę, żonę agenta francuskiego Besenvala, Teresę żonę Bogusława Łubieńskiego kasztelana sandomierskiego, Urszulę wydaną za Jana (?) Czermińskiego kasztelana małogoskiego²².

LANCKOROŃSKI

W tym samym dniu, w którym pożegnano pierwszego syna Bielińskich (i w tym samym miejscu), pochowany został Jan Adam Lanckoroński, urodzony 8 marca 1691 (fot. 8)²³, syn Jana Kazimierza (zm. 1698), późniejszego kasztelana radomskiego i Jadwigi Tarłówny (zm. 1705), córki Karola wojewody lubelskiego i podkanclerzego koronnego (zm. 1703). Boniecki wspomina, że para ta miała „córkę Annę, 1 v. za Andrzejem Firlejem, kasztelanem kamińskim, 2 v. za Józefem Walentym Kalinowskim, chorążym halickim oraz synów: Jana zmarłego młodo i Stanisława”²⁴. Autor monografii rodu Lanckorońskich przypisuje tej parze jeszcze córkę Jadwigę, wydaną za męża za Hieronima Cikowskiego, nie wspomina zaś o Janie wymienionym w herbarzu Bonieckiego²⁵. Może wspomniany tu Jan jest



8. Jan Adam Lanckoroński (ur./zm.1691)

(LD 1670–1708, k. 82v)

²⁰ Ibidem, k. 123.

²¹ H. Waniczkówna, *Bieliński Franciszek*, PSB, t. II, s. 47–50.

²² Ibidem, s. 47; K. Piwarski, op. cit., s. 54; *Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego*, t. II, Lipsk 1839, s. 146; t. III, Lipsk 1839, s. 246. Niesiecki wymienia kasztelana małogoskiego Jana Czermińskiego, zaś autorzy *Spisu Urzędników Antoniego Czermińskiego* (kaszt. małogoski w latach 1706–1729, zmarły przed 15 czerwca 1729) cf. *Urzednicy województwa sandomierskiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Chłapowski, A. Falniowska–Gradowska, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1993, s. 41 nr 165, s. 175.

²³ LD 1670–1708, k. 82v; *Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego*, t. VI, Lipsk 1841, s. 12.

²⁴ A. Boniecki, *Herbarz polski, wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*, t. XIII, Warszawa 1909, s. 347.

²⁵ S. Cynarski, *Dzieje rodu Lanckorońskich z Brzezia od XIV do XVIII wieku*, Warszawa–

tożsamy z naszym Janem Adamem? Matka dziecka była siostrą stryjeczną Michała Bartłomieja Tarły, pierwszego polskiego proboszcza kościoła św. Krzyża (od 1685 r.) i przełożonego zgromadzenia księży misjonarzy. Dla rodziny Tarłów kościół stał się z czasem rodzinną nekropolią. To może tłumaczyć pochowanie dziecka w katakumbach świętokrzyskich.

CZARTORYSCY

Kościół św. Krzyża był nekropolią rodziny Czartoryskich. Pochowano tu najwybitniejszych jej przedstawicieli²⁶, pochodzących w prostej linii od Michała Jerzego (1621–1692) wojewody sandomierskiego²⁷ i Joanny z Olędzkich (zm. 1688), a więc ich syna Kazimierza (1674–1741) kasztelana wileńskiego²⁸ z żoną Izabellą Morsztynówną (1671–1758)²⁹, ich synów Fryderyka Michała (1696–1775) kanclerza litewskiego i Augusta Aleksandra (1697–1782) wojewodę ruskiego z żoną Marią Zofią z Sieniawskich (zm. 1771) oraz syna tej ostatniej pary Adama Kazimierza generała ziem podolskich (1734–1823).

Kazimierz i Izabela Morsztynówna cieszyli się pięciorgiem potomstwa; poza wymienionymi wyżej synami mieli jeszcze: syna Teodora (1704–1768) biskupa poznańskiego, Ludwikę Elżbietę (ok. 1694–1743) przełożoną klasztoru wizytek warszawskich i Konstancję (1695–1759) wydaną za mąż za Stanisława Poniatowskiego. Z metryk świętokrzyskich dowiadujemy się, że małżonkowie mieli jeszcze jedno dziecko — córkę Elżbietę, urodzoną 29 sierpnia 1699, zmarłą 10 lipca 1702 (fot. 10)³⁰ i pochowaną w katakumbach pod kaplicą Najświętszej Marii Panny w pobliżu swej zmarłej wcześniej półtorarocznej siostry stryjecznej Magdaleny Kazimiery Antoniny (zm. 20 lipca 1697) (fot. 9)³¹, córki księcia Antoniego Dominika Czartoryskiego starosty lanckorońskiego (zmarłego

Kraków 1996, s. 191–192, tablica genealogiczna „III. Linia Kurozwęcka”, gdzie więcej też informacji o Stanisławie zm. 1747, staroście mukarowskim (1720), ożenionym z Franciszką Bidzińską (rozw. 1733) i z Anną Dembińską (1740).

²⁶ Epitafia nagrobne rodziny Czartoryskich zachowały się w krypcie pod kaplicą NMP, w kościele dolnym św. Krzyża w Warszawie. Obecnie zostały odrestaurowane i wkrótce zapewne będą dostępne zwiedzającym.

²⁷ K. Piwarski, *Czartoryski Michał Jerzy*, PSB, t. IV, s. 287–288. Pochowano go w katakumbach kościoła św. Krzyża razem z żoną Joanną z Olędzkich 1v. Oleśnicką (zm. 1688).

²⁸ Książę Kazimierz Czartoryski zm. 31 sierpnia 1741, cf. LD 1709–1774, k. 79v; S. Sidorowicz, *Czartoryski Kazimierz*, PSB, t. IV, s. 282–283.

²⁹ Idem, *Czartoryska Izabela z Morstinów*, PSB, t. IV, s. 241. Izabela była córką podskarbiego Andrzeja Morsztyna i Katarzyny Gordon.

³⁰ LD 1670–1708, k. 128v.

³¹ Ibidem, k. 107, 128v.

w 1695 r. i pochowanego w katakumbach)³² oraz Ludwika Łosiówny³³. W kościele św. Krzyża nie ma żadnych inskrypcji, które wskazywałyby na miejsce pochówku obu dziewczynek.

Michał Fryderyk kanclerz wielki litewski (zm. 13 sierpnia 1775, pochowany w kościele świętokrzyskim)³⁴ doczekał się z Eleonorą Moniką von Waldstein trzech córek: Aleksandry (1730–1798, 1 v. Sapieżyny, 2 v. Ogińskiej), Antoniny (zm. 1746) i Konstancji (zm. 1749) — żon Jana Jerzego Flemminga podskarbiego wielkiego litewskiego. Świętokrzyskie metryki przynoszą wiadomość (być może) o pięciu synach. W aktach zmarłych znajduje się wpisy informujące o śmierci szesnastomiesięcznego Jana Nepomucena w dniu 22 sierpnia 1742 (fot. 11)³⁵ i dziesięciomiesięcznego Józefa Andrzeja Stanisława Kostki, zmarłego 19 września 1744. Ten ostatni miał być pochowany obok brata, którego imion nie wymieniono, a który zmarł 24 sierpnia 1743 (fot. 12)³⁶. Jego identyfikację uniemożliwia brak zapisów pochówków z sierpnia 1743 r. Wszystkie dzieci zostały pochowane w katakumbach, w miejscu nie oznaczonym. Próba określenia dat urodzenia chłopców znanych z imion, poprzez metryki ochrzczonych w parafii, nie przyniosła rezultatu. Występują za to dwaj inni synowie, jeden, którego imion nie podano, urodzony 14 października 1731 i drugi, Antoni Dionizy, który przyszedł na świat 8 października 1744 o godz. 4.00 rano i został ochrzczony w domu tego samego dnia. Uroczystość powtórzono 9 października z udziałem rodziców chrzestnych: Hieronima Salariusza [*auditor nunciaturae*] i Marii Antoniny Rudzińskiej kasztelanowej czerskiej³⁷. Jak wiemy, Michał Fryderyk nie doczekał się męskich potomków, którzy osiągnęli lata sprawne.

W katakumbach świętokrzyskich pochowano głowę „Familii” — Augusta Aleksandra Czartoryskiego i jego żonę Marię Zofię z Sieniawskich. Znane, dorosłe potomstwo tej pary to: Adam Kazimierz generał ziem podolskich i Izabela (Elżbieta, 1736–1816) żona Stanisława Lubomirskiego. Ostatnio Katarzyna K u r a s na podstawie źródeł epistolarnych podała informacje o jeszcze dwóch synach tej pary: Stanisławie (1740–1747) zmarłym na ospę i jeszcze jednym chłopcu urodzo-

³² Ibidem, k. 100.

³³ Ludwika Felicjanna była córką Władysława Łosia (zm. 1694) kasztelana chełmińskiego, wojewody pomorskiego i malborskiego oraz Barbary Guldenstern. Ludwika miała trzech mężów: Jana Działyńskiego, księcia Antoniego Czartoryskiego i księcia Fryderyka Wilhelma von Holstein-Beck, za: J. W i m e r, *Łoś Władysław*, PSB, t. XVIII, s. 438.

³⁴ LM 1775–1801, k. 5.

³⁵ LD 1709–1774, k. 81v.

³⁶ Ibidem, k. 85.

³⁷ Maria Antonina Rudzińska (zm. 10 marca 1753) była córką starosty łukowskiego Jana Nowosielskiego i Anny z Domaszewskich. Jej pierwszym mężem był kasztelan liwski Wiktoryn Felicjan Cieszkowski, drugim Kazimierz Rudziński (Rudzieński) h. Prus III (ok. 1676–1759) kasztelan czerski, wojewoda mazowiecki; była blisko związana z „Familią”, cf. W. M a j e w s k i, W. R u d z i ń s k i, *Rudziński (Rudzieński) Kazimierz*, PSB, t. XXXIII, s. 26.

nym w 1747 r., który także wkrótce zmarł³⁸. Z archiwaliów parafialnych dowiadujemy się, że pierwszy z nich na chrzcie otrzymał imiona Stanisław Franciszek Kazimierz, sakramentu w dniu 6 lutego 1740 udzielił ojciec Jacek Śliwicki, zaś rodzicami chrzestnymi zostali: ciotka chłopca Konstancja z Czartoryskich i jej mąż Stanisław Poniąkowski (fot. 13)³⁹. W katakumbach kościoła świętokrzyskiego zachowało się epitafium grobowe Stanisława; dzięki temu oraz na podstawie wpisu w metryce zmarłych znana jest dokładna data jego śmierci — 22 lutego 1747 (fot. 14)⁴⁰.

Adam Kazimierz Czartoryski i Izabella z Flemmingów uchodzili za wzorowych rodziców, z powodzeniem przełamywali staropolskie wzorce wychowania, dbali o rozwój emocjonalny i staranne wykształcenie swoich dzieci⁴¹. Ich syn Adam Jerzy Czartoryski w swoich „Pamiętnikach” opisał wstrząs, jakiego doświadczyła rodzina na wieść o śmierci piętnastoletniej Teresy (zm. 14 stycznia 1780)⁴², poparzonej od ognia z kominka i pochowanej w katakumbach świętokrzyskich w Warszawie⁴³. Na dziesięcioletnim księciu to wydarzenie wywarło ogromne wrażenie. Przed matką, która urodziła wówczas córkę Gabrielę, tajono wiadomość o śmierci Teresy; gdy się o niej dowiedziała „była rażona paraliżem z jednej strony i musiała na kulach przez długi czas chodzić i dopiero przez elektryczność odzyskała władzę w nodze”, zaś ojciec dziewczynki nie chciał wierzyć pogłoskom o śmierci dziecka, a gdy powiedział mu o tym August Czartoryski „upadł na ścianę w salonie i widziałem łzy jego oczów”⁴⁴. W „Pamiętnikach” relacja o narodzinach Gabrieli jest dość lakoniczna i nie do końca prawdziwa: „Moja matka w tymże czasie była słaba i dała życie córce, której dano imię Gabriela, ale która tylko kilka dni żyła”⁴⁵. Dziewczynka, urodzona na początku 1780 r. (brak księgi metryk chrztów z tego okresu w kościele świętokrzyskim), zmarła 28 lipca 1781. W metryce zmar-

³⁸ K. Kuras, *Współpracownicy i klienci Augusta A. Czartoryskiego w czasach saskich*, Kraków 2010, s. 24.

³⁹ LB 1729–1750, k. 101v.

⁴⁰ LD 1709–1774, k. 88v.

⁴¹ K. Bartnicka, op. cit., s. 70–71.

⁴² Dziewczynka urodzona 30 maja 1765 na chrzcie otrzymała imiona: Teresa Maria Anna Petronela, LB 1765–1773, k. 10, 13v; LM 1775–1801, k. 32v.

⁴³ „Gazeta Warszawska”, nr 5 z 15 stycznia 1780 [doniesienie o śmierci Teresy Czartoryskiej]; *Puławy (1762–1830). Monografia z życia towarzyskiego, politycznego i literackiego na podstawie archiwum ks. Czartoryskich w Krakowie*, oprac. L. Dębicki, Lwów 1887, t. I, s. 206–207. Z inskrypcji, zapewne późniejszej, wynika, że we wspólnym grobie z Teresą, złożono także Zofię z Matuzewiczów Kicką (1796–1822), przysposobioną córkę księżnej Izabeli Czartoryskiej, vide ibidem, s. 213–214. W tzw. „krypcie szarytek” w kościele św. Krzyża znajduje się jeszcze jedna inskrypcja poświęcona Zofii Kickiej, sprawiona przez jej męża generała Ludwika Kickiego.

⁴⁴ A. J. Czartoryski, *Pamiętniki i memoriały polityczne 1776–1809*, wybrał i oprac., wstępem i przypisami opatrzył J. Skowronek, Warszawa 1986, s. 82–83.

⁴⁵ Ibidem, s. 83.

łych wpisano, że miała wówczas półtora roku i pochowano ją w katakumbach, ale inskrypcja grobowa nie zachowała się lub nigdy jej nie było⁴⁶.

Oprócz zmarłych w dzieciństwie Teresy i Gabrieli udało mi się ustalić, że księstwo Czartoryscy stracili jeszcze dwoje dzieci. W rok po ślubie zawartym 19 listopada 1761 w Wołczynie⁴⁷, 10 października 1762 urodził się i został ochrzczony tego samego dnia w Warszawie Aleksander Jerzy Kazimierz. Uroczystą ceremonię chrzcin, która miała miejsce 20 listopada 1762, odprawił przełożony misjonarzy, ojciec Jacek Śliwicki. Rodzicami chrzestnymi była najbliższa rodzina: dziadkowie Czartoryscy, Jerzy Fleming oraz rodzeństwo ojca z mężami i żonami⁴⁸. Chłopiec zmarł zapewne 27 grudnia 1763, chociaż w metryce zmarłych wpisano inne imiona zmarłego dziecka — Karol Aleksander⁴⁹. Nieco wcześniej, pod datą 3 listopada 1763, znajduje się wpis o śmierci nie wymienionej z imienia, sześciotygodniowej córce księcia Adama⁵⁰. Udało mi się odszukać metrykę chrztu dziewczynki urodzonej 2 września 1763, ochrzczonej „z wody” następnego dnia, o imionach Zofia Maria Eleonora⁵¹. W tym miejscu nie podano informacji o urodzeniu brata bliźniaka, stąd należy przyjąć, że zmarły w miesiąc po dziewczynce Karol Aleksander to pierwotny syn Adama Kazimierza i Izabelli, chociaż występuje pod innymi imionami, między urodzeniem Aleksandra Jerzego Kazimierza i Zofii Marii Eleonory nie mogło urodzić się już inne dziecko. Sam ojciec dzieci na uroczystym chrzcie otrzymał imiona Adam Józef Kazimierz Joachim Ambroży Marek, a posługiwał się tylko dwoma: Adam Kazimierz⁵².

Narodziny dzieci, które miały miejsce tuż po ślubie Adama Kazimierza i Izabelli, przeczą tezom o początkowej niechęci małżonków do siebie oraz nie pozwalają — wbrew obiegowym opiniom — uznać córki Teresy (ur. 1765) za pierwsze dziecko tej pary⁵³. Podsumowując, Adam Kazimierz i Izabela stracili czwórkę dzieci i doczekali się czwórki dorosłego potomstwa: Marii Wirtemberskiej (1768–1854), Adama Jerzego (1770–1861), Konstantego Adama (1773–1860) i Zofii Zamoyskiej (1779–1837).

⁴⁶ LM 1775–1801, k. 44v.

⁴⁷ Metrykę ślubu z Wołczyna wydał K. R. Prokop, op. cit., s. 171.

⁴⁸ LB 1758–1765, k. 135v, 138.

⁴⁹ LD 1709–1774, k. 184–184v.

⁵⁰ LD 1709–1774, k. 184.

⁵¹ LB 1758–1765, k. 160.

⁵² LB 1729–1750, k. 83v.

⁵³ S. Askénazy (*Z korespondencji rodzinnej*, [w:] *Studia historyczno-krytyczne*, Kraków 1897, s. 142–144) za pierwotną córkę uznał natomiast Marię późniejszą księżną Wirtemberską (ur. 1768). Niesłuszne poglądy w kwestii relacji młodych małżonków i ich potomstwa powtarza A. Michalski, *Księżęca para Adam i Izabela Czartoryscy — przykładem oświeceniowej rodziny magnackiej*, [w:] *Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV–XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze*, red. C. Kuko, Warszawa 2008, s. 164.

Mortua est Magdalena Casimira
Antonina filia legitimorum coniugum
Celsissimi olim Principis Antonij Czartoryski Du-
cis in Breviam et Rorae Capitanei Laneko-
ronensis. et Celsissima Ludovica Tosiozna

9. Metryka śmierci Magdaleny Kazimierzy Antoniny Czartoryskiej z 20 lipca 1697
(LD 1670–1708, k. 107)

56
Item mortua est Elidabeta nata anno
1689 Augusti 29 ex legitimis Parentibus Cel-
sissimo Principe Casimiro Czartoryski
et Elidabeta Morstein filia Illm^{is} The-
saurarii Regni sepulta in cathacumbis pro-
pe filiam Celsissimi Principis Antonij
Czartoryski

10. Metryka śmierci Elzbiety Czartoryskiej (29 sierpnia 1699 — 10 lipca 1702)
(LD 1670–1708, k. 128v)

2. Mortuus est Ioannes Nepomucenus
omnis anni ex quatuor Mentium
filius Celsiss. Principis Czartoryski
Duce Caracellerii M.D. LXXIIII Jacit
In Cathacumbis.

11. Metryka śmierci Jana Nepomucena Czartoryskiego z 22 sierpnia 1742
(LD 1709–1774, k. 81v)

1744.
 19. sept. Mortuus est Josephus Andreas Stanisla-
 us Kostka 10. Mensium. Filius Cele. Principis
 Michaelis Frédarici Czartoryski Pro-Camerl-
 larii Litvaniae et Eleonorae de Comitibus de
 Walslein Conjugis ejus. Tacet in Catacumbis
 Juxta fratrem suum mortuum 24. Aug.
 1743.

12. Metryka śmierci Józefa Andrzeja Stanisława Kostki Czartoryskiego z 19 września 1744
 (LD 1709–1774, k. 85)

6. ^{Wypis}
 Ego Petrus Hyac. Sliwicki Parochus S.
 Crucis Bapt. Stanisł. Franciscum Casi-
 mivum ex legit. Parent. Cele. Principe
 Augusto Czartoryski et Maria Zophia
 de Siemawy Palatini Russie Patr. fue-
 recellit. Stanislaus et Constantia Ponia-
 towski Palat. Mazovia.

13. Metryka chrztu Stanisława Franciszka Kazimierza Czartoryskiego z 6 lutego 1740
 (LB 1729–1750, k. 101v)

22. Mortuus est Princeps Stanislaus Czarto-
 ryski an. 7. Filius Palatini Russie. Tacet
 in Catacumbis.

14. Metryka śmierci Stanisława (Franciszka Kazimierza) Czartoryskiego z 22 lutego 1747
 (LD 1709–1774, k. 88v)

PONIATOWSCY

Kościół św. Krzyża w Warszawie pełnił funkcję nekropolii dla innych potomków Kazimierza Czartoryskiego i Izabelli Morsztynówny, pochodzących z rodzin Poniatowskich i Lubomirskich.

Pochowano w nim dwóch synów i wnuczkę Konstancji Czartoryskiej i Stanisława Poniatowskiego (1676–1762), wojewody mazowieckiego i kasztelana krakowskiego⁵⁴. W historiografii utrwalił się obraz Konstancji z Czartoryskich — wzorowej matki, interesującej się wychowaniem i edukacją licznej gromadki dzieci⁵⁵. Dotychczas uważano, że Poniatowscy mieli ośmioro potomstwa. Byli to: Kazimierz (1721–1800) podkomorzy koronny⁵⁶, Franciszek Józef (1723–1749) proboszcz katedralny krakowski, Aleksander (1725–1744) przeznaczony do kariery wojskowej, Ludwika Maria (1728–1781) żona Jana Jakuba Zamoyskiego, Izabela (1730–1808) żona Jana Klemensa Branickiego, Stanisław Antoni, czyli późniejszy król Stanisław August (1732–1798), Andrzej (1734–1773) generał w służbie austriackiej⁵⁷ oraz Michał Jerzy (1736–1794) arcybiskup metropolita-gnieźnieński⁵⁸.

Krzysztof R. Prokop badający metrykalnia wołczyńskie opublikował metrykę dopełnienia chrztu (z 5 września 1728) nieznanego dotychczas syna Poniatowskich, Michała Ludwika, sugerując, że urodził się on w 1727 r. (przed Ludwiką Marią ur. 30 listopada 1728), a zmarł ok. 1736 r., gdyż urodzony wówczas najmłodszy syn otrzymał na chrzcie imiona Michał Jerzy; miało to być pierwsze imię zmarłego już brata⁵⁹.

W badanych przeze mnie archiwaliach świętokrzyskich znalazłam wpis o śmierci jeszcze jednego syna tej pary — ośmioletniego Teodora (8 lipca 1740) (fot. 15)⁶⁰. Poniatowscy zatem byli rodzicami przynajmniej dziesięciorga dzieci.

Dla porządku należy wymienić pochowanego w 1810 r. w katakumbach syna Poniatowskich (zwłoki przeniesiono z Jazdowa) — księcia podkomorzego Kazimierza (1721–1800)⁶¹. Wcześniej jednak, 23 listopada 1765 w krypcie pod ołtarzem św. Felicissimy złożono zwłoki sześciolatniej Elżbiety Poniatowskiej

⁵⁴ A. Link-Lenczewski, *Poniatowski (Cioplek Poniatowski) Stanisław*, PSB, t. XXVII, s. 471–481.

⁵⁵ Idem, *Poniatowska z Czartoryskich Konstancja*, PSB, t. XXVII, s. 409–411; K. Wróbel-Lipowa, op. cit., s. 107.

⁵⁶ Z. Zielińska, *Poniatowski Kazimierz*, PSB, t. XXVII, s. 444–453.

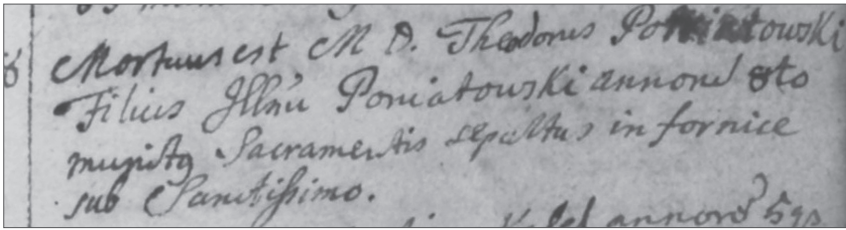
⁵⁷ E. Rostworowski, *Poniatowski Andrzej*, PSB, t. XXVII, s. 412–420.

⁵⁸ Z. Zielińska, *Poniatowski Michał Jerzy*, PSB, t. XXVII, s. 455–471.

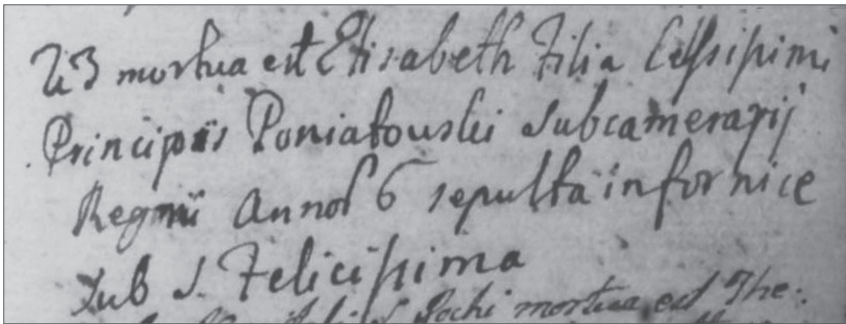
⁵⁹ K. R. Prokop, op. cit., s. 155–156.

⁶⁰ LD 1709–1774, k. 78. Daty urodzin Teodora nie udało mi się ustalić na podstawie metrykaliów świętokrzyskich.

⁶¹ Archiwum m.st. Warszawy, Zbiór Walerego Przyborowskiego, t. VI: W. K. Z., Kościół św. Krzyża, s. 207.



15. Metryka śmierci Teodora Poniąkowskiego z 8 lipca 1740
(LD 1709–1774)



16. Metryka śmierci Elżbiety Poniąkowskiej z 23 listopada 1765
(LD 1709–1774, k. 193)

(fot. 16)⁶², jego córki urodzonej z małżeństwa z Apolonią Ustrzycką (1736–1813). Para ta straciła jeszcze szesnastoletnią Katarzynę (25 sierpnia 1756 — 17 marca 1772) a tylko dwójka dzieci osiągnęła wiek dojrzały: Stanisław (1754–1833) podskarbi wielki litewski⁶³ i Konstancja Tyszkiewiczowa (1759–1830)⁶⁴.

LUBOMIRSCY

W omawianym kościele znajduje się kilka nisz grobowych przedstawicieli różnych linii rodu Lubomirskich, w tym oczywiście dzieci.

Małżonkowie Stanisław Lubomirski (ok. 1720–1783) strażnik wielki koronny, późniejszy marszałek wielki koronny⁶⁵ i Elżbieta (Izabela) z Czartoryskich (1736–1816, córka Augusta Aleksandra wojewody ruskiego, pani m.in. na Wilanowie i Łańcucie⁶⁶) mieli cztery córki: 1. Elżbietę (Izabelę, 1755–1783), wydaną za

⁶² LD 1709–1774, k. 193.

⁶³ J. Michalski, *Poniąkowski Stanisław*, PSB, t. XXVII, s. 481–487.

⁶⁴ Z. Zielińska, *Poniąkowski Kazimierz*, s. 451.

⁶⁵ J. Michalski, *Lubomirski Stanisław*, PSB, t. XVIII, s. 53–56.

⁶⁶ Idem, *Lubomirska z Czartoryskich Izabela (Elżbieta)*, PSB, t. XVII, s. 625–629; B. Ma-

Ignacego Potockiego (1750–1809) marszałka wielkiego koronnego, 2. Aleksandrę (1758 lub 1760–1831), która poślubiła Stanisława Kostkę Potockiego (1755–1821) generała artylerii koronnej, 3. Konstancję Małgorzatę (1761–1840), żonę Seweryna Rzewuskiego (1744–1811) hetmana polnego koronnego i 4. Julię Teresę (1767–1794), żonę Jana Potockiego (1761–1815) krajczyca koronnego, pisarza i podróżnika⁶⁷. Tymczasem dzięki archiwaliom świętokrzyskim wiemy, że 25 stycznia 1763 urodziła się i została ochrzczona jeszcze jedna córka, Anna Teresa, która zmarła 2 sierpnia 1764 i została pochowana w katakumbach kościoła (fot. 17, 18)⁶⁸. Matka dzieci, Izabela z Czartoryskich Lubomirska nigdy nie darzyła swoich córek większym zainteresowaniem⁶⁹.

Wcześniej w kościele św. Krzyża obok krypty misjonarzy pochowano nowo narodzoną córkę innego Lubomirskiego — Aleksandra Jakuba (1695–1772) kuchmistrza i miecznika koronnego⁷⁰. Z małżeństwa z Karoliną Fryderyką von Vitzthum (zm. 1743?, wg PSB po roku 1758) miał on trzy córki. Fryderyka Konstancja wyszła za mąż za Rolanda des Alleurs (poseł francuski w Stambule), a po jego śmierci za margrabiego de Lireé; Karolina Henryka poślubiła Karola Fleminga (ministra gabinetu saskiego); Ludwika Amelia wyszła za mąż za feldmarszałka Augusta Rutowskiego (naturalnego syna Augusta II)⁷¹. Autor biogramu w PSB wspomina o czwartej córce, Mariannie Wilhelminie, zmarłej w stanie pannieńskim. Ochrzczona 16 czerwca 1726 i zmarła dzień później Józefa Wilhelmina, mimo zbieżności imion z poprzednio wspomnianą córką, była według mnie piątym dzieckiem Lubomirskich (fot. 19)⁷².

W tak zwanej „krypcie szarytek” zostali pochowani spokrewnieni ze sobą Lubomirscy, Potoccy i Zamoyscy. Tu złożono zwłoki jednorocznej Marii Kazimierzy Lubomirskiej (4 marca 1851–2 marca 1852), o czym świadczy zachowana inskrypcja informująca, że było to jedyne dziecko Eugeniusza (1825–1911) i jego żony Krystyny z Lubomirskich (1825–1851)⁷³.

je w s k a – M a s z k o w s k a, *Mecenat artystyczny Izabelli z Czartoryskich Lubomirskiej 1736–1816*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976, s. 18.

⁶⁷ PSB, t. XVIII, s. 56; T. Zielińska, *Poczet polskich rodów arystokratycznych*, Warszawa 1997, s. 142–143; B. Majewska–Maszkowska, op. cit., s. 20, 21, 35, III. Tablica sukcesorów Izabelli z Czartoryskich Lubomirskiej.

⁶⁸ LB 1758–1765, k. 142v; LD 1709–1774, k. 187v.

⁶⁹ A. Łysiak–Łątkowska, op. cit., s. 191.

⁷⁰ M. J. Lech, *Lubomirski Aleksander Jakub*, PSB, t. XVIII, s. 1–2.

⁷¹ Ibidem, s. 1; T. Zielińska, op. cit., s. 145.

⁷² LB1723–1733, k. 52v; LD 1709–1774, k. 38v; LD 1709–1733, k. 43.

⁷³ Brak akt ASC z roku 1852 w APW; nekrolog jej poświęcony został zamieszczony w cztery miesiące po śmierci; znajduje się w nim informacja, że pochówek miał miejsce w kościele 6 marca 1852 (*Nekrologi „Kurier Warszawski” 1821–1939*, t. II: 1846–1852, oprac. A. T. Tysocka, Warszawa 2004, s. 362–363 nr 9249). Eugeniusz Adolf Lubomirski, syn Eugeniusza i Marii z Czackich, działacz

25. Ego Martinus krajewski S.C.M. baptizavi in Palatio sine unctionis
 Infantem nomine Annam Teresiam filiam natam 25^{ta}
 presentis hora 1^{ma} matutina ex legitimis Parentibus
 L. Celsissimo Principe Lubomirski Excubiarum Prefecto
 et Celsissima Elisabetha Lubomirka de Principibus
 Czartorviski Coniuge etus.

17. Metryka chrztu Anny Teresy Lubomirskiej z 25 stycznia 1763
 (LB 1758–1765, k. 142v)

E. mortua est Principissa Theresia
 Straznickowa 10^{mensium} Celsij.
 Principis excubiarum Prefecti filia
 sepulta est in Cata cumba

18. Metryka śmierci Anny Teresy Lubomirskiej z 2 sierpnia 1764
 (LD 1709–1774, k. 187v)

17 Junij Mortua e Iosepha Guilhel
 mina aliq^{ta} dieru filia Celsimi Dⁿⁱ
 Jacobi Alexand. Lubomirski Prefecti
 Culind Regni sepulta in fornice pro
 ne noltra

19. Metryka śmierci Józefy Wilhelminy Lubomirskiej z 17 czerwca 1726
 (LD 1709–1774, k. 38v)

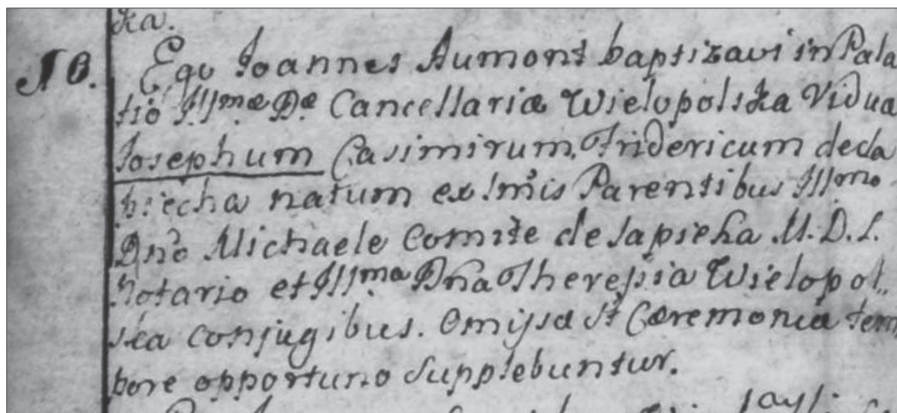
W „krypcie szarytek” zachowała się jeszcze jedna inskrypcja poświęcona dziecku, a mianowicie urodzonej 4 października 1858 i zmarłej 11 sierpnia roku następnego Elżbiecie (Izabeli), córce Jerzego Henryka księcia Lubomirskiego

polityczny i gospodarczy, po śmierci pierwszej żony, ożenił się ponownie z Różą, córką Andrzeja i Róży Zamoyskich, z którą miał sześcioro dzieci, cf. O. B e i e r s d o r f, *Lubomirski Eugeniusz*, PSB, t. XVIII, s. 8–9.

(1817–1872) i Cecylii z Zamoyskich (1831–1904)⁷⁴. Imię dziecka wymienia biograf ojca, który wspomina też o czwórce dorosłych dzieci: Teresie (1857–1883) żonie Karola Radziwiłła, Marii (1860–1942) żonie Benedykta Tyszkiewicza⁷⁵, Andrzej (1862–1953) II ordynacie przeworskim, polityku i kuratorze literackiego Zakładu Narodowego im. Ossolińskich⁷⁶ oraz Kazimierzu (1869–1930) prawniku i dyplomacie⁷⁷.

SAPIEHOWIE

Pochowany tymczasowo w kościele piętnastoletni starosta mielnicki książę Józef Kazimierz Sapieha, zmarły 6 czerwca 1732⁷⁸, syn Michała Józefa wojewody podlaskiego (zm. 1738) i Teresy Marii Ludwiki z Wielopolskich (zm. 1721) jest postacią znaną⁷⁹. Książę popełnił samobójstwo lub, według innej wersji, zginął



20. Józef Franciszek Kazimierz Sapieha (1717–1732) — chrzest 10 lipca 1717
(LB 1701–1729, k. 132v)

⁷⁴ APW, ASC św. Krzyż, 1859, nr aktu 1756, z dnia 17 sierpnia 1859: zmarła ks. Izabella (tak w akcie zgonu), córka ks. Jerzego Henryka i Cecylii hr. Zamoyskiej, o godz. 1.00 nad ranem, w wieku dziewięciu miesięcy, urodzona w Dreźnie. Jej ojciec Jerzy Henryk (1817–1872) był politykiem galicyjskim, ordynatem przeworskim, synem ks. Henryka (1777–1850) i Teresy ks. Czartoryskiej (1758–1868), matka Cecylia z hr. Zamoyskich (1831–1904), córka Andrzeja i Róży Zamoyskich, pochowanych w tej samej krypcie. M. Tyrowicz, *Lubomirski Jerzy Henryk*, PSB, t. XVIII, s. 25–26.

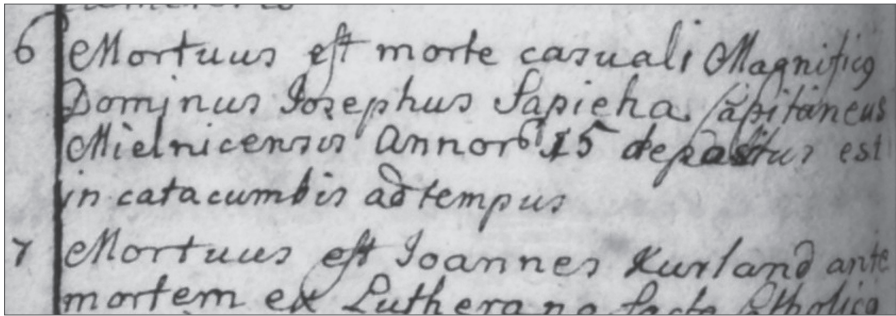
⁷⁵ Ibidem, s. 26; T. Zielińska, op. cit., s. 154.

⁷⁶ M. Tyrowicz, J. Zdrada, *Lubomirski Andrzej*, PSB, t. XVIII, s. 2–4; T. Zielińska, op. cit., s. 154.

⁷⁷ J. Zdrada, *Lubomirski Kazimierz*, PSB, t. XVIII, s. 30–31; T. Zielińska, op. cit., s. 154–155.

⁷⁸ LD 1709–1774, k. 55v. Informacje o samobójczej śmierci w biogramie ojca Józefa — Michała Józefa, vide A. Rachuba, *Sapieha Michał Józef*, PSB, t. XXXV, s. 110.

⁷⁹ Sapiehowie mieli jeszcze syna Benedykta Augusta (zm. 20 czerwca 1730) starostę mielnickiego, cf. A. Rachuba, op. cit., s. 110.



21. Józef Franciszek Kazimierz Sapieha (1717–1732) — zgon 6 czerwca 1732 (LD 1709–1744, k. 55v)

czyszcząc broń. Wymieniam go w powyższym zestawieniu z uwagi na zachowane w kościele świętokrzyskim metryki chrztu i śmierci (fot. 20, 21). W metryce zmarłych napisano, że była to śmierć przypadkowa (*morte casuali*), zaś z metryki chrztu dowiadujemy się, że dziecko urodziło się w pałacu swojej babki, kancleżyny Wielopolskiej (Maria de la Grange d'Arquien zm. 23 czerwca 1735, jej inskrypcja grobowa zachowała się w kościele św. Krzyża) i 10 lipca 1717 nadano mu imiona Józef Kazimierz Fryderyk⁸⁰.

MNISZCHOWIE

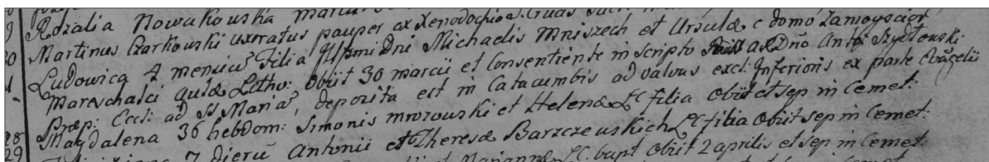
Duża śmiertelność wśród dzieci panowała w rodzinie marszałka wielkiego koronnego Michała Jerzego Mniszcha (1742–1806)⁸¹ i siostrzenicy królewskiej Urszuli z Zamoyskich (ok. 1750–po 1808)⁸², którzy zawarli związek małżeński 19 lutego 1781. Autorzy biogramów małżonków wspominają o trójce dzieci tej pary: synu Karolu Filipie (1794–1846), Elżbiecie (ur. 1792), żonie Dominika Radziwiłła, a po rozwodzie z nim, Augusta markiza de Ville, i Paulinie, żonie Antoniego Jabłonowskiego⁸³. Według metryk świętokrzyskich Mniszchowie stracili jeszcze czwórkę dzieci. Pierwsza córka Ludwika, żyła tylko cztery miesiące, zmarła 30 marca 1782, pochowano ją miesiąc później w katakumbach kościoła

⁸⁰ LB 1701–1729, k. 132v.

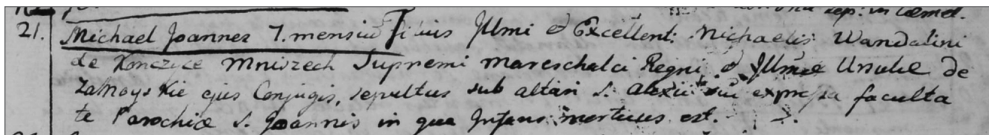
⁸¹ A. Rosner, *Mniszech Michał Jerzy Wandalin*, PSB, t. XXI, s. 480–484.

⁸² Córka Jana Jakuba Zamoyskiego wojewody lubelskiego i Ludwika z Poniatowskich, siostry króla, Iv. Wincentowa Potocka, vide H. Wereszycka, *Mniszchowa z Zamoyskich I. v. Potocka Urszula*, PSB, t. XXI, s. 457–458.

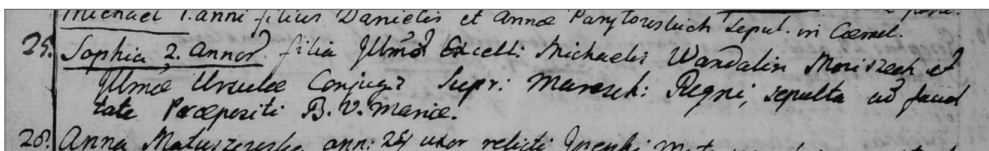
⁸³ Syn urodzony 7 stycznia 1794 w Wiśniowcu, uczył się w Krzemieńcu, był członkiem komisji sądowej edukacyjnej, kolekcjonerem pamiątek narodowych i bibliofilem, podobno pozostawił w rękopisie kontynuację herbarza Kaspra Niesieckiego. Zmarł w maju 1846 w Wiśniowcu, vide A. Rosner, op. cit., s. 483.



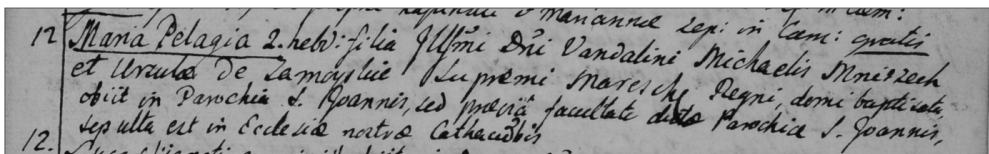
22. Ludwika Mniszchówna (zm. 30 marca 1782)
(LM 1775–1801, k. 52)



23. Michał Jan Mniszech (zm. 21 lipca 1785)
(LM 1775–1801, k. 77)



24. Zofia Mniszchówna (1783?–1785) — zgon 25 sierpnia 1785
(LM 1775–1801, k. 77v)



25. Maria Pelagia Mniszchówna (zm. 12 maja 1786)
(LM 1775–1801, k. 83)

św. Krzyża (fot. 22)⁸⁴. W 1785 r. marszałkowstwo stracili dwoje dzieci: 21 lipca zmarł siedmiomiesięczny Michał Jan (fot. 23), pochowano go pod ołtarzem św. Aleksego⁸⁵, zaś 25 sierpnia zmarła dwuletnia córka Zofia (fot. 24)⁸⁶. W następnym roku, 12 maja 1786 w katakumbach kościoła pochowano dwutygodniową Marię Pelagię (fot. 25)⁸⁷.

⁸⁴ LM 1775–1801, k. 52.

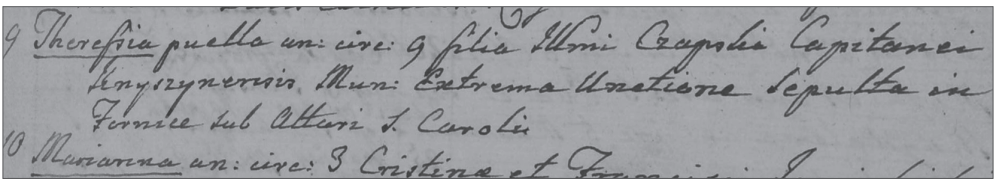
⁸⁵ Ibidem, k. 77.

⁸⁶ Ibidem, k. 77v.

⁸⁷ Ibidem, k. 83.

CZAPSCY I MAŁACHOWSCY

W kościele św. Krzyża zostali pochowani właściciele pałacu przylegającego do zabudowań kościelnych, w tym Maria z Czapskich (zm. 1774) 1v. Potocka, 2v. Czapska⁸⁸ i jej mąż Tomasz Czapski starosta knyszyński (zm. 19 marca 1784)⁸⁹. Z opisu pogrzebu zamieszczonego w „Gazecie Warszawskiej” dowiadujemy się, że Czapscy mieli dwanaścioro dzieci⁹⁰, z których wiek dojrzały osiągnęły dwie córki: Urszula (zm. 1782) i Konstancja (zm. 1791), obie były żonami referendarza koronnego Stanisława Małachowskiego (wszyscy zostali pochowani w kościele dolnym). O innych dzieciach niewiele wiadomo. Z korespondencji rodzinnej wynika, że 17 stycznia 1747 starościna knyszyńska urodziła syna; we wrześniu następnego roku była w ciąży; kolejne dziecko urodziło się we wrześniu 1763 r.⁹¹ Dzięki metrykom zmarłych możemy poznać imię jeszcze jednej córki Czapskich — 9 sierpnia 1776 pod ołtarzem św. Karola pochowano dziewięcioletnią Teresę (fot. 26)⁹².



26. Teresa Czapska (zm. 9 sierpnia 1776)
(LM 1775–1801, k. 11v)

Warto jeszcze wspomnieć, że z małżeństwa Konstancji z Czapskich 1v. Radziwiłłowej i Stanisława Małachowskiego (zm. 1809)⁹³ urodziła się córka o imie-

⁸⁸ L. Petrzyk, op. cit., s. 133.

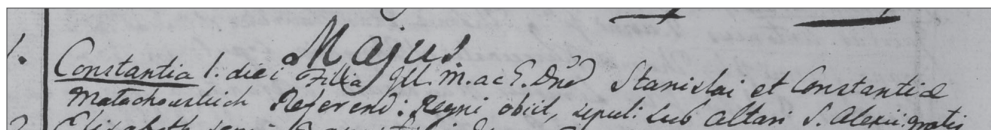
⁸⁹ LM 1775–1801, k. 66v, informacje o śmierci i pogrzebie Tomasza Czapskiego vide „Gazeta Warszawska”, nr 24 z 24 marca 1784; nr 25 z 27 marca 1784. Informacje o Tomaszu Czapskim i jego rodzinie, vide E. Walczak, *Kariera rodu Czapskich w XVI–XVIII wieku*, „Rocznik Gdański”, t. LVI, 1996, z. 1, s. 65–85. Monografię Czapskiego w wersji elektronicznej opublikowała M. Bielska, *Buntownik z wyboru — Tomasz Czapski, starosta knyszyński (1740–1784)*, Białystok 2007, (maszynopis pracy magisterskiej) http://pbc.biaman.pl/Content/3506/martyna_bielska.pdf (wejście 15 września 2008).

⁹⁰ „Gazeta Warszawska”, nr 50 z 22 czerwca 1774. 19 czerwca tego roku w kościele św. Krzyża Tomasz Czapski z Bękowa starosta knyszyński uroczysty pogrzeb sprawił swojej małżonce Marii z Czapskich 1v. Potockiej 2v. Czapskiej.

⁹¹ M. Bielska, op. cit., s. 65.

⁹² LM 1775–1801, k. 11v.

⁹³ Stanisław Małachowski pochowany został w kościele św. Krzyża, ale jego zamówiony w Rzymie nagrobek, ze względu na wymiary, nie stanął w kościele, lecz w katedrze św. Jana, vide A. Badałch, *O pomniku Stanisława Małachowskiego w katedrze warszawskiej*, „Kronika Warszawy”, nr 3–4, 1999, s. 163.



27. Konstancja Małachowska (zm. 1 maja 1788)
(LM 1775–1801, k. 98v)

niu Konstancja (zm. 1 maja 1788), która żyła tylko jeden dzień, pochowano ją pod ołtarzem św. Aleksego (fot. 27)⁹⁴. Małachowski sprawdził się jako ojciec wychowując swoją pasierbicę Marię Urszulę Radziwiłłównę, którą nie interesował się jej własny rodzic — ks. Dominik z linii berdyczowskiej⁹⁵.

*

Analizowane źródła, jak powszechnie wiadomo, są niezwykle ważne przy ustalaniu faktów demograficznych i genealogicznych, ale niestety są niepełne. Poczynione spostrzeżenia na temat zmarłych dzieci, nawet na wybranych przykładach, pozwalają na dokładniejsze ukazanie składu najważniejszych rodzin dawnej Rzeczypospolitej i mogą przyczynić się do dalszego odtwarzania ciągów genealogicznych. Uderza wielodzietność najbogatszych i najbardziej wpływowych rodzin, co niegdyś zdecydowanie szło w parze z zamożnością⁹⁶. Analiza faktów genealogicznych i społecznych zestawiona z innymi relacjami, korespondencją oraz pamiętnikami przyniosłaby nowe informacje o stylu życia, miejscu pobytu i mobilności nie tylko kobiet, ale często całych rodzin oraz ich kontaktach towarzyskich. Tylko z lektury metryk wynika, że przedstawiciele magnaterii wielokrotnie byli świadkami chrztów dzieci elity społecznej, zatrudnianych w pałacach urzędników i służby, a także brali udział w niezwykle uroczystych chrztach neofitów. Pomimo bogatej literatury na temat działalności politycznej, ekonomicznej i kulturalnej najważniejszych rodzin dawnej Rzeczypospolitej, aktualnym postulatem badawczym pozostają badania genealogiczne. Na tym polu jest wiele jeszcze do zrobienia.

⁹⁴ LM 1775–1801, k. 98v.

⁹⁵ M. Bielska, op. cit., s. 64. Marię Urszulę Radziwiłłównę w 1803 r. wydano za mąż za gen. Wincentego Krasińskiego, była matką poety Zygmunta Krasińskiego.

⁹⁶ Marysieńka Sobieska była w ciąży kilkanaście razy, cf. A. Skrzypietz, op. cit. Do innych wniosków doszła M. Liedke, *Z badań nad prokreacją magnaterii Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVIII wieku*, „Przeszłość Demograficzna Polski”, t. XXIX, 2010, s. 7–27. Wg autorki w XVI–XVIII w. w rodach Radziwiłłów, Sanguszków, Chodkiewiczów liczba wszystkich urodzonych dzieci wyniosła 321, średnio 2,8 dzieci na parę (mediana 2), natomiast średnia liczba dzieci dożywających wieku dorosłego wyniosła ok. 2 dzieci (1,98) na rodzinę. Sadzę, że przyjęta baza źródłowa — pamiętniki, listy, testamenty i literatura genealogiczna (ewidentny brak metryk parafialnych) — spowodowała poważnie zaniżenie danych demograficznych.